

Michał Łuczyński

Uniwersytet Jagielloński

Wydział Filologiczny

Ul. Gołębia 24, 31-007 Kraków, Polska

E-mail: michal.luczynski@uj.edu.pl

Zainteresowania naukowe: leksykologia słowiańska, etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, historia

FRAGMENT Dyskursu Mitologicznego Pogańskich Słowian w Piśmiennictwie Cerkiewnym

Zagadnienie rekonstrukcji tekstowej jest złożonym problemem o wieloaspektowym i interdyscyplinarnym charakterze. Mimo iż stosunkowo niedługa, tradycja takich badań w językoznawstwie indoeuropejskim zaowocowała już kilku pracami o syntetycznym charakterze i wieloma przyczynkami. Przedmiotem rozważań autora jest problem rekonstrukcji dyskursu religijnego za pomocą metod językoznawczych. Artykuł poświęcony jest odtworzeniu fragmentu prasłowiańskiego tekstu na podstawie staroruskiej literatury cerkiewnej. Autor poddaje analizie staroruski komentarz do tekstu homilii z XV–XVI w., zatytułowany “О въдновеніи дѹхавѣ человека”, który posiada ewidentne cechy cytatu negowanego i od dawna jest interpretowany przez badaczy jako przywołanie przez pisarza cerkiewnego autentycznej pogańskiej wypowiedzi – wierzenia antropogenicznego. Przedmiotem analizy jest rekonstrukcja hipotetycznego prototekstu tego fragmentu oraz poszukiwanie odpowiadających mu kontekstów w różnych tradycjach współczesnej Słowiańszczyzny. Okazuje się m.in., że realizuje on w dużym stopniu typowe, konwencjonalne połączenia międzywyrazowe i pojęciowe (kulturowe), które spotykamy również w stosunkowo późnych tekstach folklorystycznych. Wyniki intertekstualnej analizy omówione zostają w kontekście teorii rekonstrukcji tekstowej. Celem pracy jest skonfrontowanie teoretycznych założeń tej dziedziny językoznawstwa z konkretnym tekstem i jego transformacjami.

SŁOWA KLUCZOWE: dyskurs, rekonstrukcja tekstowa, intertekstualność, slawistyka, literatura staroruska, mitologia słowiańska

Lingwistyka tekstu zajmuje się na ogół analizą istniejących dyskursów, na oboczu pozostawiając rekonstrukcję tekstu. Problem ten w filologii bywa poruszany najczęściej na marginesie badań tekstologicznych nad zabytkami piśmiennictwa historycznego, w dydaktyce języków obcych, a jego metodologicznych podstaw – także w indoeuropeistyce. Takie pojęcia, jak rekonstrukcja formuł, narracji niekompletnych, tekstu uszkodzonego / rozproszonego / zaginionego i in., sygnalizują wstępnie różnice terminologiczne i problematyczność

zagadnienia rekonstrukcji tekstu (tekstów). Materiałem rekonstrukcji są w nich często: zestaw wyrazów, zdania lub części zdań, a celem – odtworzenie ciągu zdań, uzupełnienie brakujących słów lub stworzenie z nich tekstu (tekstów), które cechowałyby spójność i sensowność. Decydują zaś o tym: kategorie ponad-zdaniowe, logika i układ chronologiczny tekstu. Część głosów krytycznych na temat podobnych prób w slawistyce językoznawczej dotyczy kwestii metodologicznych. Wskazuje się na fakt ekstensywnego wykorzystania

zarówno fragmentów źródeł historycznych traktujących o religii Słowian, jak i przekazów słowiańskiego folkloru (legend i podań), zapisanych dopiero w XIX i XX wieku, przy jednoczesnych brakach natury krytycznej.

„Rekonstrukcja tekstów prasłowiańskich należy do zadań trudniejszych niż tekstologiczne badania nad zachowanymi zabytkami literackimi i innymi źródłami pisanymi, nie ma bowiem do dyspozycji bezpośrednich przekazów tekstów i musi korzystać z danych późniejszych, poważnie zniekształconych przez wpływ przemian społeczno-gospodarczych, a także wpływy zewnętrzne (zwłaszcza chrześcijaństwa)” – pisał przed laty Jan Powierski (Powierski 1977, s. 305), recenzując książkę pt. *Badania nad słowiańskimi starożytnościami. Leksykalne i frazeologiczne aspekty rekonstrukcji tekstów* (1974) – jedną z ważniejszych prac na temat rekonstrukcji tekstowej, autorstwa W. W. Iwanowa i W. N. Toporowa, znanych językoznawców zajmujących się m.in. odtwarzaniem zaginionych tekstów sakralnych w tradycji słowiańskiej. Dziś, choć prace nad rekonstrukcją tekstową w indoeuropeistyce i slawistyce są dużo bardziej zaawansowane, a także sporo poczyniono w kwestii teorii i metodologii rekonstrukcji, słowa te pozostają nadal aktualne. Wydaje się, że zestawienie z badaniami filologicznymi można by nawet rozwinąć i wskazać na podobne badania nad fragmentarycznie zachowanymi tekstami dramatów starogreckich, jakich w Polsce podejmowali się chociażby filologowie klasyczni Wiktor Steffen czy Stefan Srebrny, jeżeli w przypadku rekonstrukcji zaginionych słowiańskich tekstów sakralnych istniały teksty paralelne czy streszczenia, cytaty w innych dziełach itd. Tych jednak, jak wiadomo, brak.

Parafrazując jednego z autorów piszących na temat mitologii słowiańskiej, można by powiedzieć, że „czas postąpił [z nimi] podobnie jak (...) dekonstrukcjonista z tekstem inscenizowanego dramatu”. Z tą jednak różnicą, że tekst (nawet zdekonstruowany) nie zachował się niemal wcale.

Skoro zatem nie ma do dyspozycji bezpośrednich tekstów ani nawet ich fragmentów (z wyjątkiem jednego, o czym niżej), to – mógłby ktoś zapytać – skąd w ogóle wiadomo, że istniały, i jaką wartość naukową mają rozważania nad teoretycznymi możliwościami ich rekonstrukcji, nie mówiąc już o ocenie konkretnych rezultatów tej czy innej próby? Argumenty badaczy płyną nie z kierunku filologii czy historii, lecz przede wszystkim etnologii i religioznawstwa porównawczego, i mają charakter typologiczny i funkcjonalny. Przodkowie dzisiejszych Słowian – twierdzą religioznawcy – musieli mieć mitologię w rozumieniu zbioru narracji o świecie, ponieważ mieli religię typu plemiennego oraz stosunkowo wysoki poziom rozwoju kultury, nie odbiegający od sąsiednich ludów, a także gospodarkę rolniczą, co musiało iść w parze z rozwojem w sferze ideologicznej. Ważnym argumentem była też uniwersalność występowania mitologii u ludów na podobnym poziomie rozwoju.

Mimo że u Słowian „nie zachował się żaden własny zbiór tekstów mitycznych” (Szyjewski 2003, s. 9), istnieje rozwinięty nurt badań, poświęconych ich rekonstrukcji za pomocą metody porównawczej i elementów analizy strukturalnej. W tym kierunku idą prace przede wszystkim wspomnianych W. W. Iwanowa i W. N. Toporowa (Иванов, Топоров 1974; Топоров 1998), a także m.in. R. Katičića (Katičić 2010) i niektórych innych autorów (zob. zwłaszcza: Цивьян 1977; Судник, Цивьян

1980; Králík 1996). Ich analizy przynoszą hipotetyczne rekonstrukcje fragmentów tekstów mitycznych (ros. *основной миф*, niem. *urslawischer sakraler Dichtung*), w tym przede wszystkim dwóch cyklów: „mitu podstawowego” o walce Gromowładcy z chtonicznym przeciwnikiem (Żmijem, Smokiem, Welesem), oraz „mitu płodności” o śmierci i zmartwychwstaniu męskiego bóstwa urodzaju i boskim rodzeństwie.

Rekonstrukcja tekstowa z punktu widzenia etnolingwistycznych badań nad językiem i kulturą umożliwia przede wszystkim poznanie praktyk dyskursywnych archaicznych epok oraz historycznych stanów językowego obrazu świata. Wydaje się, że z punktu widzenia etnolingwistyki przynajmniej częściowo można by pozycjonować tę problematykę w sferze rekonstrukcji procesów narratywizacji obrazu świata (a tym samym ma ona znaczenie daleko wykraczające poza tradycyjne badania JOS czy tekstu, choć ściśle się z nimi łączy).

Zagadnienie rekonstrukcji tekstowej w językoznawstwie i literaturoznawstwie jest złożonym problemem o wieloaspektowym i interdyscyplinarnym charakterze. Jej trudności i ograniczenia doskonale widoczne są w filologicznych badaniach nad zaginionymi czy niekompletnymi tekstami. Mimo iż stosunkowo niedługo, tradycja takich badań w językoznawstwie indoeuropejskim zaowocowała już jednak bogatym dorobkiem i opracowaniami o syntetycznym charakterze. Nie da się przy tym nie zauważyć, że w rozwój teorii rekonstrukcji tekstowej sławistyka ma swój trwały i zauważalny wkład; można nawet powiedzieć, że najważniejsze idee tej dziedziny indoeuropeistyki mają swoją genezę w równym stopniu w porównawczej poe-

tyce indoeuropejskiej, co w lingwistyce strukturalnej zajmującej się rekonstrukcjami zaginionych tekstów mitycznych, i są tą ostatnią przynajmniej częściowo inspirowane¹.

Rekonstrukcja „tekstu” pojmowanego jako gramatycznie i semantycznie spójny ciąg form wyrazowych, oddających określone idee istniejącą już w odległej chronologicznie epoce (np. prasłowiańszczyzny czy nawet wspólnoty indoeuropejskiej), sytuuje się gdzieś na marginesie głównego nurtu porównawczych badań językoznawczych. Przedmiotem jej rekonstrukcji są teksty (lub raczej prototeksty prajęzyka) rozpatrywane jako jednostki mowne wyższego stopnia (ponadleksykalne); inaczej mówiąc, jest to „rekonstrukcja II stopnia”, o wyższym stopniu hipotetyczności, która jednak od tradycyjnej rekonstrukcji lingwistycznej różni się jedynie wielkością odtwarzanych elementów językowych. Teksty, które wchodzi w obręb zainteresowania zajmujących się nią badaczy, to teksty specjalne (poetyckie, obrzędowe, mitologiczne), kliszowane i charakteryzujące się powtarzalnością, przez co ich rekonstrukcja staje się w ogóle teoretycznie możliwa. Bezpośrednim efektem rekonstrukcji są tutaj werbalnie wyrażone urywki tekstów – formuły albo charakterystyczne słowa-klucze i in.

Wynikiem tak rozumianej rekonstrukcji są na ogół formuły traktowane jako pozostałości wspólnego, indoeuropejskiego języka poetyckiego. Poziom formuliczny (ang. *formulaic*), w odróżnieniu od tematów, ma charakter wyłącznie językowy; zaś wyższy, tematyczny (ang. *thematics*) poziom rekonstrukcji zawiera semantycz-

¹ Ważniejsze prace to: Watkins 1995 i Matasović 1996b.

ny (kulturowy) komponent formuł, dlatego warstwę tematyczną określa się jako poziom głęboki formuły. Wyraża się on również w tożsamych semantycznie frazach lub kolekcjach, leksykalnie niejednorodnych, lecz zawierających te same komponenty znaczeniowe. Fragmenty archaicznej praindoeuropejskiej ustnej literatury odtwarza się więc zarówno w postaci ustnie przekazywanych, etymologicznie związanych, jak też tylko typologicznie tożsamych wyrażen, funkcjonujących w odpowiadających sobie kontekstach w genetycznie spokrewnionych językach indoeuropejskich.

Dla „archeologii” dyskursu, a więc ‘zbioru tekstów’, istotne znaczenie ma nie tylko jego struktura, ale i reguły formacyjne, odpowiadające za generowanie dyskursu-wypowiedzi. Dyskurs mityczny jest o tyle charakterystyczny, że w jego przypadku można przyjąć, iż generuje go przecięcie się trzech czynników: 1) struktura gatunku wypowiedzi, jakim jest mit: symboliczno-semantyczny język, forma kanonicznego opowiadania, zdania narracyjne proste; obrazowość, sakralność, normatywność; 2) granice przedmiotowego zakresu, z którym tekst jest związany, czyli jego wypełnienie leksykalne i pojęciowe, określone przez pragmatykę tekstu, mającą na ogół związek z obrzędowością magiczno-religijną, oraz ściśle uwarunkowane kulturowo i społecznie; 3) model świata: magiczno-religijny światopogląd animistyczny, wyrażany w micie religijnym.

Kolejnym istotnym stwierdzeniem jest ścisły związek między narracyjnym i systemowym poziomem tekstu, tzn. w przypadku dyskursu mitycznego można powiedzieć, że narrację determinuje system („gramatyka”, potencjał). Poziom

kodu, systemu (*langue*) zawiera reguły decydujące o strukturze argumentacyjno-predykatywnej, o dystrybucji i łączliwości elementów w tekście i o tym, co w ramach dyskursu może być wyrażone; podstawowa struktura zostaje zachowana przy przejściu z poziomu języka na tekst, skąd możliwy paralelizm planów i stwierdzana w tekstach mitycznych zależność poziomów: morfologicznego, syntaktycznego, semantycznego, a nawet pragmatycznego (dlatego w pewnym sensie jako odpowiedniki tekstów paralelnych można traktować – i często traktuje się – teksty kulturowe o allopostaciach czy postaciach zbieżnych typologicznie, a nawet teksty kultury w szerokim rozumieniu tego słowa, np. ikoniczne, wizualne, zachowaniowe itd.). Leksykalna i syntaktyczna ekwiwalencja (synonimiczność) w przytoczonych rekonstruowanych formułach oraz fakt, że przy transformacji zachowane zostają ich relacja i znaczenie, powoduje system semantyczny jako generator wypowiedzi, w stosunku do którego realizacje mają charakter wtórny.

Dla rekonstrukcji tekstowej ma to znaczenie o tyle, że w przypadku zarysowania się w tekście narracyjnego i systemowego związku zachodzi teoretyczna możliwość ujęcia tego tekstu w całej jego wielowarstwowości. Przede wszystkim zaś ich dwustronna relacja pozwala – twierdzi się – wprowadzić element sprawdzalności, a przez to – obiektywizacji przeprowadzonej rekonstrukcji. W ten sposób zrekonstruowane narracyjne i systemowe cechy tekstu wraz ze swoim rekonstruowanym kontekstem jawiłyby się jako wiarygodne źródło rekonstrukcji przekazu mitologicznego. W przypadku tradycji słowiańskiej podstawą dla tego typu analiz są teonimy rejestrowane w źródłach historycznych oraz teksty późnego, synkretycznego folkloru –

w praktyce wygląda to tak, iż poszukuje się domniemywanych „transformacji” postaci i śledzi się wątki narracyjne mogące odzwierciedlać pierwotną (hipotetyczną) strukturę ich prototypów, a następnie dokonuje retrospekcji. Niestety, próby takie zbyt często budzą wątpliwość ze względu na dyskusyjność wyników oraz zastrzeżenia o charakterze metodologicznym. To też w literaturze naukowej ten kierunek badań, choć posiadający szerokie uzasadnienie teoretyczne i metodyczne, nie jest powszechnie uznawany.

Tematyką niniejszego artykułu są teksty tworzące dyskurs mityczny i kwestia możliwości ich rekonstrukcji w przypadku braku zachowanych przekazów pisanych. Problem ten omówiony jest na materiale słowiańskim, poruszone są również podstawowe kwestie terminologiczne, w szczególności zaś celem tego przyczynku jest próba odpowiedzi na pytanie: czym jest tekst mityczny, jakie formalne i pojęciowe wyznaczniki konstytuują ten rodzaj dyskursu oraz czy wiedza o tym ma zastosowanie przy weryfikacji hipotez w tym zakresie, a także jakie są ograniczenia rekonstrukcji tekstów (w tym – tekstów mitycznych).

W niniejszej pracy przeanalizowano pod tym kątem fragment chrześcijańskiego dyskursu religijnego z wczesnego średniowiecza (teksty cerkiewne), zawierający frazy zaczerpnięte – najprawdopodobniej – z ówczesnego dyskursu pogańskiego. Jako że dane są fragmenty pierwotnego tekstu, który uległ tylko nieznacznemu zniekształceniu (stąd etap rekonstrukcji zasadniczo pominięto), tekst ten umożliwia weryfikację założeń tradycyjnie przyjmowanych w tego rodzaju studiach. Zwrócono jednocześnie uwagę na kryteria sprawdzalności rekonstrukcji dłuższych sekwencji narracyjnych.

W literaturze religijnej średniowiecznej Rusi znajduje się m.in. taki oto fragment wypowiedzi, interesujący zarówno z punktu widzenia związków intertekstualnych, jak i w kontekście etnolingwistycznych badań nad językiem i tradycyjną kulturą duchową Słowiańszczyzny (cyt. za: Mansikka 1922, s. 306):

[...] *ду́ну бо ему нали́це ду́хъ жи́зни и быстьчеловек в ду́шу жи́ву, тот и не родъ, се́дя на возду́се, мечет на зе́млю груды, и в том ро́жаются дети, и паки аггелъ судъ Бо́гъ предасть, си́це бо неци иеретици глаголють от кни́гъ срачиньскихъ и отъ прокляты́х Болга́рь; о та́кихъ бядословце́х проро́къ рече... все́м бо е́сть творе́ць Бо́гъ, а не родъ.*

Cytowany tekst, staroruski komentarz do tekstu homilii z XV–XVI w., zatytułowany *O wduowenii duhawъ человека*, jest oczywiście od dawna znany i wielokrotnie przytaczany w literaturze zagadnienia jako bezprecedensowy przykład zacytowania autentycznej pogańskiej wypowiedzi z czasów przeżywania się pogaństwa na Rusi. Polemizuje on z niekanonicznymi poglądami na temat pochodzenia duszy człowieka. Podając teologiczną wykładnię, przytacza jednocześnie – negując je – treść ludowego (jak domyślają się badacze) wierzenia.

Teonim **Rodъ* jest derywatem od ap-pelativum **rodъ* ‘ród; to, co urodzone’, ‘potomek’, rzeczownika derywowanego od czasownika psł. **roditi* (> **orditi*) ‘rodzić, rósć’ >pie. **hordu-* ‘wyrastać’, przez co można interpretować go jako abstraktum przybywania, pomnażania rzeczy, ‘wzrost, przybywanie, wzrastanie’. W analizie tego tekstu uwagę zwraca fakt, że obecne w nim wyrażenie **rodъ* & **roditi* stanowi osobny mikrotekst (przypadek *figura etymologica*). Należy podkreślić, że fraza **rodъ ... *roditi se *dēti* jest ściśle

zależna od pola semantycznego teonimu, a więc np. psł. **orditi* ‘wyrastać, rósć, rodzić’. Potwierdza to, iż jądro semantyczne, zawierające się w etymonie, w dalszej perspektywie warunkuje składnię i semantykę tekstu. Taki, być może, był kontekst staroruskiego przysłowia: *Дети бегают рода, а Господь пьяного человека*, w którym można stwierdzić to samo połączenie srus. *rodъ&detu* (<**rodъ* ... **dēti*), tyle że tutaj rzeczownik *detu* odnosi się do agensa, *rodъ* natomiast – do odbiorcy czynności (**bēgati ot*), którego zestawienie z drugim członem zdania miało być zapewne konceptem frazeologizmu, nawiązującym (?) aluzyjnie do popularnego wierzenia. Warto nadmienić, że w staroruskich postrzyżynach jako tekście obrzędowym również występuje podobna kolekcja: srus. *rodъ & роженье & робята* (>*ребята*) (Mansikka 1922, s. 163).

Inna kwestia, na którą warto zwrócić uwagę, to zaznaczająca się wyraźnie struktura tekstu – opozycja góra-dół, ujawniająca się na poziomie treści w przeciwstawieniu teonimu **rodъ*, konotującego z powietrzem, chmurą (**въздухъ*), i ziemi (**zemja*); jednocześnie jego bliskie związki z ziemią (**grudy* jako rekwizyt) skłaniają do przypuszczenia, że w zasób konotacji teonimu wchodził również związek z ziemią. Teonim posiada jednocześnie konotacje uraniczne i telluryczne: w tym sensie wyrażenie **rodъ& ... & *zemja& *dēti& *roditi* można sprowadzić do wyjściowego **rodъ& *dēti& *roditi*, jako że **zemja* występuje w nim jako strona pasywna, **dēti* natomiast – jako skutek działalności agensa, Roda.

W tekstach nowożytnego folkloru możemy prawdopodobnie mówić o odzwierciedleniu się podstawowej struktury tekstu o Rodzie, por. przysłowia: „Nie

rodzi rola – ale Boża wola”, „Nie ziemia rodzi, a niebo”, zawierające tę samą ideę przeciwstawienia nieba i ziemi oraz sprawczej roli nieba / Boga (woli Bożej), co w wierzeniu, które na podstawie różnych wariantów można zrekonstruować w postaci formuły: Jezus Chrystus/Bóg & powiedzieć/chcieć & ziemia & rodzić & ludzie². Także i w tym przypadku mamy powtarzające się syntagmy, w których ekwiwalencji ulegają leksemy, semantyka wyrażenia pozostaje jednak bez większych zmian; formuła: **Rodъ/Jezus Chrystus/Bóg & ... & *roditi& *dēti/*ludъje* wydaje się w swoim wariacie psł. **roditi<pie. *hordu // *uerd^h-* ‘rodzić, rósć, wyrastać’ &psł. **ludъje<pie. *leud^h-i-* ‘ludzie’ od pie. **leud-* ‘rosnąć, wyrastać’ zachowywać związek paradygmacyjny nie tylko w warstwie semantycznej (psł. **dēti*), ale również leksykalnej. Idąc dalej, tej samej struktury można dopatrywać się w warstwie głębokiej semantyki popularnych formułek o pochodzeniu dzieci, w których również powtarza się opozycja góra-dół (dzieci przynosi bocian, są znajdowane na drzewach), oraz pojawia się symbolika telluryczna (por. np. główki kapusty) itd. (np. Гаврилюк 1993).

Budowa składniowa tego tekstu wydaje się oczywistym wynikiem transformacji według modelu, który w prosty sposób można by przedstawić następująco: **[‘X’ ROBI ‘Y’] → ‘X’ NIE ROBI ‘Y’ Z ROBI ‘Y’*. Dzięki temu można w prosty sposób zrekonstruować domniemany pierwowzór tekstu, który przekazała nam literatura cerkiewna.

Wartość tego zabytku zawiera się przede wszystkim w tym, że rozbiór filologicz-

² Np. „Pan Jezus powiedział jej ... [Matce-Ziemie] Ty będziesz ludzi rodziła”, cyt. za: Tomicy 1975, s. 135.

ny ujawnia ówczesny potoczny dyskurs wierzeniowy (czy mitologiczny) jako jeden z ich głównych składników treści. O tym, że jest to dyskurs nie chrześcijański, lecz pogański, świadczy obecność mitonimu *Rodь. Ponieważ fragment dyskursu pogańskiego został włączony jako intertekst do tekstu cerkiewnego na zasadzie negacji, jego rekonstrukcja powinna okazać się możliwa za pomocą odpowiedniej transformacji składniowej, a hipotetyczny tekst (prototekst) można zapisać w postaci następujących formuł (rekonstruowanych hipotetycznie dla stanu [późno]prasłowiańskiego):

*rodь (Subj.) & *sědēti (Praedic.) & *възduxь (Loc.)
 *rodь (Subj.) & *gruda (Subj. Instr.) & *mětati (Praedic.) & *zemja (Loc.) & [*dēti (Subj.) & *roditi sę (Praedic.)]³,

co stanowiłoby w rozwinięciu i narratywizację struktury semantycznej odpowiednich pojęć-stereotypów jako jednostek obrazu świata, możliwych do zapisania w postaci siatki semantycznej (tzw. faset):

(nazwa) *rodь& (agent) *sědēti& (lokaliz.) *възduxь
 (nazwa) *rodь& (part.) *gruda & (agent) *mětati& (odbior.) *zemja & [(skutek) *dēti& (proces.) *roditi sę]⁴.

Pod względem syntaktycznym o zrekonstruowanych powyżej „tekstach” można powiedzieć, że realizują one w dużym stopniu typowe, konwencjonalne połączenia międzywyrazowe i pojęciowe (kulturowe), które spotykamy również w stosunkowo późnych tekstach folklorystycznych (synkretycznych). Pytanie brzmi: czy, nie znając tego tekstu cerkiewnego, badacze

byliby w stanie zrekonstruować jego hipotetyczny model, jedynie w oparciu o teorię rekonstrukcji tekstowej oraz etymologiczną lub porównawczą metodę rekonstrukcji tekstu?

Wydaje się, że przykład ten stanowi dość dobry *assumpt*, by przeprowadzić swoisty *experiment in method*, ponieważ widoczne stają się tu możliwości, ale też ograniczenia teoretycznych modeli rekonstruowanych tekstów. Nawet jeśli w zrekonstruowanym (mikro)tekście zestawiono by starsłowiański teonim *Rodь z czasownikiem *roditi, skojarzenie z możliwymi *interpretatio Christiana* Roda (Chrystus, Bóg etc.) i włączenie do modelu leksemu *dēti/*ludьje byłoby wysoce hipotetyczne, podobnie jak odtworzenie pozostałych relacji. Możliwe byłoby zatem dotarcie do podstaw systemowych modelujących poziom narracji, ale niemal tylko w tym zakresie, na jaki pozwalała na to etymologia nazwy. Systemowe opozycje, widoczne tutaj w warstwie narracji (góra-dół), w takim przypadku można by było jedynie zakładać w sposób spekulatywny, z czym wiążą się ograniczenia rekonstrukcji na poziomie tekstu. Przy założeniu jednak, że narracja mityczna domaga się – jak wiadomo – aby oprócz podmiotu, obiektu, dane były też takie kategorie semantyczne, jak np. materiał, źródło czy predykat, można sobie wyobrazić taką procedurę analityczną, która być może odtworzyłaby pewną część elementów narracji, choć w bardzo ograniczonym stopniu.

Można więc powiedzieć, że teoretyczna wartość omówionego przykładu polega na tym, że potwierdza on najbardziej ogólne założenia rekonstrukcji tekstowej, z jakimi można się spotkać w literaturze naukowej, zwłaszcza w wariancie „etymologicznym”. Zakłada ona, że przy rekonstrukcji,

³ Formalizację zapisu stosuję za: Топоров 1998.

⁴ Kwalifikatory logiczne stosuję za: SSSL 13–17.

a następnie analizie archaicznych, mitologicznych tekstów ich struktura okazuje się pozostawać w ścisłym związku z etymologią. Tekst może być „rodzimym” miejscem etymologii lub etymologia może organizować tekst, niejako dyktować konieczność wprowadzenia do niego określonych znaczeń itd. Z tego punktu widzenia mity jako w pewnym stopniu teksty etiologiczne przekazują relację o powstaniu określonej nazwy zupełnie jak podania albo przynajmniej zawierają element takiej etiologii w którymś z wątków narracyjnych.

Pozwala to w uzasadniony teoretycznie sposób mówić o rekonstrukcjach tekstowych, lecz nie precyzuje kwestii, czy mamy tu do czynienia z mitem rozumianym jako tekst sakralny, czy z wierzeniem (podaniem etiologicznym) zawierającym narrację o wydarzeniu precedensowym. Nie pozwala

także na odtworzenie dłuższych sekwencji narracyjnych. Pytanie, czy rysują się perspektywy rekonstrukcji wyższego stopnia niż tekstowa (obejmującej jednostki typu motyw i fraza), odpowiedź musi pozostać otwarta. Składnia czy tzw. gramatyka (frazowa) narracji mitycznych, postulowana w choćby pracach semiologów, pozwoliłaby być może w przyszłości zrekonstruować modele tworzenia fabuł z określonych motywów. Wymagałoby to jednak oparcia się na systematyzacji motywów i fabuł, przeprowadzonej na podstawie porównawczej „morfologii” mitów w celu ustalenia częstych czy typowych połączeń motywów w fabułach typu mitycznego. Jednak kryteria sprawdzalności rekonstrukcji takich sekwencji narracyjnych powinny ograniczać się do dostępnych danych i nie wykroczać poza rekonstrukcję wewnętrzną tekstu.

Bibliografia

KATIČIĆ, R., 2010. *Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb.

KRÁLÍK, L., 1996. Zur Rekonstruktion des slawischen Textes: Slawisches *kaměнь kovati und seine kaukasischen Parallelen. *Zeitschrift für Slawistik*. b. 41, 299–304.

MANSIKKA, V. J., 1922. *Die Religion der ostslaven. I. Quellen*. Helsinki.

MATASOVIĆ R., 1996a. Greek Parallels to a Reconstruction of Balto-Slavic Mythological Texts. *Wiener Studien. Zeitschrift für Klassische Philologie, Patristik und lateinische Tradition*. b. 109. Wien, 31–43.

MATASOVIĆ, R., 1996b. *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*. Frankfurt; New York.

POWIERSKI, J., 1977. Z badań nad mitologią bałto-słowiańską. *Slavia Antiqua*. T. 24, 305–316.

SSSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. T. I. Lublin, 1996.

SZYJEWSKI, A., 2003. *Religia Słowian*. Kraków.

TOMICCY, J. i R., 1975. *Drzewo życia. Ludowa wizja świata i człowieka*. Warszawa.

WATKINS, C., 1983. Roman Jakobson and Slavic Mythology. In: *A tribute to Roman Jakobson, 1896–1982*. Mouton, 39–46.

WATKINS, C., 1995. *How to kill a dragon: Aspects of Indo-European Poetics*. New York and Oxford.

ГАВРИЛЮК, Н. К., 1993. Мифические формулы на тему «происхождения детей» (Опыт систематизации украинских текстов и инославянские параллели). In: *XI. Medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé*. Bratislava, 96–97.

ИВАНОВ, В. В., ТОПОРОВ, В. Н., 1963. К реконструкции праславянского текста. In: *Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов (София, сентябрь 1963)*. Москва, 88–158.

ИВАНОВ, В. В. ТОПОРОВ, В. Н., 1973. Этимологическое исследование семантически ограниченных групп лексики в связи с проблемой реконструкции праславянских текстов. *Славянское языкознание. VII Международный съезд славистов Варшава, август 1973 г. Доклады советской делегации*. Москва, 153–169.

ИВАНОВ В. В., ТОПОРОВ В. Н., 1974. *Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*. Москва.

СУДНИК, Т. М. ЦИВЬЯН, Т. В., 1980. К ре-

конструкции одного мифологического текста в балто-балканской перспективе. *In: Структура текста*. Москва, 240–285.

ТОПОРОВ, В. Н., 1998. *Предистория литературы славян. Опыт реконструкции (Введение к курсу славянских литератур)*. Москва.

ТОПОРОВ, В. Н., 2000. *Исследования по этимологии и семантике*. т. I. Москва.

ЦИВЬЯН, Т. В., 1977. Балканские дополнения к последним исследованиям индоевропейского мифа о громовержце. *In: Балканский лингвистический сборник*. Москва, 172–195.

Michał Luczynski

Jagiellonian University in Krakow, Poland

Research interests: Slavic lexicology, ethno-linguistics, history

A FRAGMENT OF THE MYTHOLOGICAL DISCOURSE OF THE PAGAN SLAVS IN ORTHODOX LITERATURE

Summary

Textual reconstruction is a very peculiar linguistic discipline and, although scores of scientific publications profess to deal with it, there are still not many theoretical works dealing with its methodological foundations. In a number of works published since the early 1960s, several Russian linguists of the semiological school of Tartu University – V. V. Ivanov and V. N. Toporov – have developed a distinctive approach to textual reconstruction. Their hypothesis of the “basic myth,” as they call the Slavic myth about the duel of the Thunder God (*Perunъ) and his adversary (*Velezъ), is based on the comparative and structural analysis of a huge number of historical and folk texts of many traditions, as well as on typological confirmations and binary interpretations. Linguists such as T. M. Sudnik, T. V. Civ’jan and R. Katičić have been strongly influenced by this school. Actually, these elements are not found in the works of Radoslav Katičić, who has contributed a reconstruction of Balto-Slavic texts connected with pagan fertility rites as correlated with the myth of an incestuous marriage between the

Michał Luczynski

Jagailaičių universitetas Krokuvėje, Lenkija

Moksliniai interesai: slavų leksikologija, etnolingvistika, kultūros lingvistika, istorija

SLAVŲ PAGONIŲ MITOLOGINIO DISKURSO FRAGMENTAS ORTODOKSINĖJE LITERATŪROJE

Santrauka

Tekstų rekonstrukcija yra specifinė lingvistinė disciplina, todėl nėra daug teorinių darbų, kuriuose būtų pateikti metodologiniai tokių studijų pagrindai. Rusų semiologijos mokyklos lingvistai V. V. Ivanovas ir V. N. Toporovas pateikė savitą teksto rekonstrukcijos traktuotę. Jų pamatinio mito hipotezė, slavų kilmės mitas apie dvikovą tarp dievo Perkūno (*Perunъ) ir jo priešininko (*Velezъ) remiasi daugybės istorinių ir folklorinių tekstų lyginamąja ir struktūrine analizėmis, tipologiniais patvirtinimais ir binarinėmis interpretacijomis.

Lingvistai T. M. Sudnikas, T. V. Civjanas ir R. Katičičius taip pat patyrė šios mokyklos įtaką. Radoslavas Katičičius nuveikė didžiulį darbą rekonstruodamas baltų-slavų tekstus, susijusius su pagoniškais vaisingumo ritualais, su mitu apie amžiną ir šventą santuoką tarp Audros dievo ir jo sesers. Tačiau pažvelgus į būdą, kaip jis naudoja šią folklorinę medžiagą, jaučiama stipri Ivanovo ir Toporovo įtaka.

Šio straipsnio autorius susitelkia ties mitologinio diskurso rekonstrukcijos galimybe paleo-

son of the Storm God and his sister; however, the way he uses folklore material owes a lot to Ivanov and Toporov.

The author of this work focuses on the problem of the possibility of reconstructing mythological discourse as a method of paleolinguistic research. This paper is intended as a synthetic overview of one of the neglected topics of textual reconstruction – the intertextual analysis of literary Old Russian texts. The article is centred on the reconstruction of a fragment of pagan oral discourse on the basis of homiletic and paranetic literature. The result – a fragment of the myth about the Slavic god called *Rodъ – is compared with the theory of Indo-European textual reconstruction on the syntactic and paradigmatic levels and their corresponding contexts in various common Slavic languages. The article aims to use and examine theoretical ideas of this branch of Indo-European linguistics in a practical study of a text and its transformations.

KEY WORDS: discourse, textual reconstruction, intertextuality, Slavic studies, Old Russian literature, Slavic mythology.

lingvistiniame tyrime. Šis straipsnis yra trumpa teksto rekonstrukcijos apžvalga – intertekstuali senųjų rusų literatūrinių tekstų analizė. Straipsnio dėmesio centre – pagonių žodinio diskurso rekonstrukcija remiantis homiletine ir paranetine literatūra. Tyrimo rezultatas – mito fragmentas apie slavų dievą *Rodъ lyginamas su indoeuropiečių tekstų rekonstrukcijos teorija sintaksiniu ir paradigminiu lygmenimis, taip pat su atitinkamais kontekstais įvairiose slavų kalbose. Straipsnio tikslas yra ištirti ir panaudoti teorines indoeuropiečių lingvistikos šakos idėjas praktiniame teksto ir jo transformacijų tyrime.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: diskursas, teksto rekonstrukcija, intertekstualumas, slavistika, senoji rusų literatūra, slavų mitologija.

Gauta 2011 12 20

Priimta publikuoti 2012 01 26